

Primljeno: 9.11.2022.

Prihvaćeno: 26.4.2023.

DOI: <https://doi.org/10.36506/av.66.2>

Koraljka Kuzman Šlogar

Institut za etnologiju i folkloristiku
Zagreb, Hrvatska
koraljka@ief.hr

Anamarija Žugić Borić

Institut za etnologiju i folkloristiku
Zagreb, Hrvatska
zugicboric@ief.hr

Antonia Hladilo Duspara

Institut za etnologiju i folkloristiku
Zagreb, Hrvatska
ahladilo@ief.hr

**ARHIVI I KORISNICI: PRIMJER ODJELA
DOKUMENTACIJE INSTITUTA ZA ETNOLOGIJU I
FOLKLORISTIKU U ZAGREBU**

UDK: 930.253:069(497.521.2)
069(497.5):005
930.253:0/9

Izvorni znanstveni rad

Cilj je članka na primjeru odjela dokumentacije Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu prikazati specifičnosti specijaliziranih arhiva u kontekstu rada s korisnicima i strategija za prezentaciju i diseminaciju gradiva koje čuvaju. Odjel dokumentacije pripada onim službama koje funkcioniraju kao neformalni specijalizirani istraživački arhivi, a koje je za svoje potrebe oformila matična institucija. Pokušat će se objasniti razlozi zbog kojih odjel dokumentacije desetljećima zadržava isti neodređeni status, ali istodobno kontinuirano oplemenjuje metodologiju svojega rada uvidima iz drugih specifičnih vrsta arhiva poput arhiva zajednice. Kako bi se

oprimerila potreba za inkluzivnijim i specifičnijim ophođenjem prema vanjskim korisnicima, ovom su prilikom prvi put pregledane i analizirane evidencijske liste vanjskih korisnika nastale tijekom proteklih 60 godina te je provedena analiza vanjskih korisnika koji su ujedno pratitelji društvenih mreža odjela dokumentacije. Uz osvrt na digitalizacijske projekte odjela dokumentacije kao zalag kvalitetnije diseminacije i komunikacije s korisnicima, naglasak je stavljen i na revalorizaciju njegovih profila na društvenim mrežama kao inovativnoga okružja u kojem pasivni korisnici postaju aktivni sudionici u kreiranju diskursa o gradivu, a time i njemu nadležnom arhivu.

Ključne riječi: *specijalizirani arhivi; istraživački arhivi; korisnici; digitalizacija; društvene mreže; arhivi zajednice*

1. Uvod

1.1. Specijalizirani arhivi i korisnici

Arhivska legislativa na nacionalnoj razini Hrvatske povijesno je obilježena težnjom za pohranom svekolikoga kulturno-povijesno relevantnoga gradiva u centralne dokumentacijske ustanove. U tom se postupku slijedi niz specifičnih kriterija poput provenijencije i smjernica za standardizaciju modela kojim se opisuju različite vrste gradiva. Suvremene politike državnih arhiva k tomu se sve više otvaraju raznovrsnim profilima korisnika te ustraju na olakšavanju dostupnosti arhivskoga gradiva, ponajprije se vodeći digitalizacijom kao metodom njegove zaštite, ali i najpraktičnijim načinom komunikacije s korisnicima. Nadalje, organiziraju se programi kojima se široj zajednici ili, primjerice, ustanovama u školstvu nastoji objasniti način rada državnih arhiva.

S druge strane, uz temeljne ustanove kao što su državni arhivi u posljednje se vrijeme sve više promiču i razvijaju mnogi srodni sustavi koji su obuhvaćeni arhivskom legislativom, poput privatnih i specijaliziranih arhiva pojedinih institucija, arhiva zajednica i dr. No, činjenica je da uslijed različitih prepreka mnoga od takvih mjesta za pohranu nisu službeno registrirana u spomenutim kategorijama iako im karakterom i djelatnošću odgovaraju. Takvi arhivi, bili oni registrirani ili samo naslovno djeluju u nekom od legislativnih okvira, nerijetko se razlikuju od državnih arhiva prioritetima prema kojima definiraju metodologiju rada. Primjerice, mnogi prilagođavaju metodologiju klasifikacije gradiva i rada s korisnicima sukladno logici i dinamici okružja u kojem postoje. Usto, na takvim se mjestima uloge stvaratelja i posjednika gradiva uglavnom isprepliću.

Suvremene perspektive u arhivistici otvaraju se pomirenju svojevrsne dihotomije centralnih sveobuhvatnih i manjih specijaliziranih mjesta za pohranu

tako što prihvaćaju nužnost njihova supostojanja uz zagovaranje snažnije i kontinuirane komunikacije i suradnje. Takvom su se zaključku priklonili i dionici jedinoga registriranoga specijaliziranoga arhiva u Hrvatskoj, Hrvatskoga memorijalno-dokumentacijskoga centra Domovinskog rata u Zagrebu: »Razvoj specijaliziranih arhiva nikako ne bi trebao značiti slabljenje arhivske mreže i nadzora nad cjelinom arhivskog gradiva u nastajanju, već takve arhive treba učiniti sastavnicom jedinstvene mreže arhiva.«¹

Kao što je već natuknuto, neka načela organiziranja gradiva na koja se oslanjaju državni arhivi, poput navedenoga kriterija provenijencije, nerijetko se zaobilaze u kontekstu specijaliziranih arhiva kako bi gradivo dugoročno služilo instituciji, odnosno zajednici unutar koje je (uglavnom) nastalo. Taj je ustupak moguće nadalje obrazložiti pregledom karakteristika specijaliziranih arhiva. Tvrdnja prisutna unutar Zakona o arhivskom gradivu i arhivima (članak 31, NN 61/2018) prema kojoj specijalizirani arhivi mogu »prikupljati i čuvati dokumentarno i arhivsko gradivo nastalo radom svojih osnivača i drugih domaćih pravnih i fizičkih osoba« implicira to da su stvaratelji i čuvari gradiva unutar takvih arhiva nerijetko ujedno i njegovi korisnici. Posljedično, njihova je uloga unutar arhiva šira i složenija od uloge arhivista u državnim arhivima. Usto valja naglasiti i da je kriterij uporabljivosti i frekventnosti korištenja gradiva dokaz njegove relevantnosti za samu instituciju unutar koje se nalazi. Time se usput produbljuje i relevantnost te osigurava opstojnost samoga specijaliziranoga ili privatnoga arhiva kojemu gradivo pripada.

Razumijevanje namjene specijaliziranih arhiva nije se mnogo promijenilo od početka 20. stoljeća. U tom je razdoblju prepoznato kako je njihova glavna namjena obrada podataka iz predmetnoga znanstveno-stručnoga područja te posredovanje tih podataka korisnicima.² Kako zaključuje Alisa Martek govoreći o specijaliziranim arhivskim knjižnicama i Hrvatskom državnom arhivu, one se osnivaju upravo kako bi pribavljale specijalizirane podatke i koristile se njima za dobrobit organizacije koja ih financira (*private advantage*).³ Nadalje ističe kako nije riječ o općoj službi, nego o razvojno-istraživačkim jedinicama koje, s jedne strane, nastoje zadovoljiti potrebe korisnika, a s druge strane omogućuju i podržavaju provedbu istraživanja povezanih s izgradnjom kontroliranih rječnika, uporabom podataka i sl.⁴

¹ Josipa Maras Kraljević i Mate Rupiće, "Iskustva u radu HMDCDR-a kao specijaliziranog arhiva za Domovinski rat," u *Radovi 46. savjetovanja hrvatskih arhivista: Specijalizirani arhivi i zbirke gradiva izvan arhiva*, ur. Silvija Babić (Zagreb: Hrvatsko arhivističko društvo, 2012), str. 20.

² Usp. Alisa Martek, "Znanja i vještine knjižničara u specijalnim arhivskim knjižnicama na primjeru Knjižnice Hrvatskog državnog arhiva," *Arhivski vjesnik* 52 (2009): str. 172.

³ Usp. Martek, "Znanja i vještine knjižničara," str. 172.

⁴ Martek, "Znanja i vještine knjižničara," str. 173.

Specijalizirani su arhivi povijesno gledano usmjereniji na unutarnje korisnike, nerijetko ujedno i stvaratelje gradiva, nego na vanjske korisnike – pojedince, grupe, institucije ili udruženja. No, u posljednjih je nekoliko desetljeća broj vanjskih korisnika, privatnih i specijaliziranih, posebice istraživačkih, arhiva sve veći, zbog čega je potrebno iznova razmotriti dinamiku odnosa arhivskoga osoblja prema svim vrstama korisnika i predložiti određena poboljšanja. S razvojem digitalnih tehnologija i društvenih mreža otvorio se je novi komunikacijski kanal između korisnika i gradiva, odnosno znanstveno-stručnoga osoblja koje vodi brigu o njemu, a posljedično su arhivima počeli pristupati i korisnici različitih profila, od mladih znanstvenika, učenika i studenata, umjetnika i stručnjaka, do zainteresirane javnosti. Usto, odnos između osoblja i korisnika produbio se je i personalizirao. Martek u svojem pregledu u tom smislu navodi: »Specijalni knjižničari trude se upoznati svoje korisnike, njihove interese i područja kojima se bave, kako bi usluga bila što učinkovitija i kvalitetnija.«⁵ U kontekstu suvremene digitalne tehnologije i društvenih mreža specijalni knjižničari, odnosno arhivisti u specijaliziranim arhivima ne samo da sve temeljitije upoznaju korisnike i spremno odgovaraju na njihove specifične zahtjeve, nego se k tomu i aktivno trude okupiti potencijalno zainteresirane pojedince i grupe, stvarajući tako nove zajednice korisnika. Drugim riječima, osoblje arhiva preraslo je funkciju primatelja poruke ili “narudžbe” koju upućuje korisnik, kako bi i samo u ulozi pošiljatelja, aktivno nudeći i prezentirajući svoje usluge, osiguralo bolji tijek ponude i potražnje. Usvajanje toga, uvjetno rečeno, tržišnoga modela, popularizacija pristupa i aktivno pozivanje korisnika stoga su ključ za povećanje vidljivosti arhivskoga gradiva unutar specijaliziranih arhiva i drugih srodnih mjesta za pohranu.

Usmjeravanje fokusa arhivskoga i knjižničnoga osoblja na korisnike ideja je koja postoji unatrag prethodnih četrdeset i više godina, pa tako primjerice Elsie T. Freeman navodi da administracija arhiva treba, koliko je to moguće, pretpostaviti korisnike gradivu. Pritom podrazumijeva to da o korisnicima valja učiti, no ne više temeljem vlastitih dojmova, kao što je tada bio običaj.⁶ Naprotiv, ističe kako valja poduzeti sustavno istraživanje koje će odgovoriti na pitanja o profilima korisnika, vrstama njihovih projekata i istraživanja, vremenskim okvirima istraživanja, afilijacijama istraživača i, što ističe kao najbitnije, njihovim pristupima gradivu.⁷ S obzirom na posredničku ulogu specijaliziranih, a pogotovo istraživačkih arhiva, jasno je da postoji direktna komunikacija između arhivskoga osoblja i korisnika istraživača koji djeluju pri toj instituciji ili udruzi. Iz toga proizlazi da je u navedenom kontekstu dobro poznavanje odgovora na pitanja koja navodi Freeman jedan od samorazumljivih preduvjeta za nesmetan rad organizacije. No,

⁵ Martek, “Znanja i vještine knjižničara,” str. 172.

⁶ Elsie T. Freeman, “In the Eye of the Beholder: Archives Administration from the User’s Point of View,” *The American Archivist* 47, br. 2 (1984): str. 111.

⁷ Freeman, “In the Eye of the Beholder,” str. 112.

kada se govori o vanjskim korisnicima, sustavno proučavanje njihovih profila i potreba unutar arhivskih institucija koje razlikuju unutarnje i vanjske korisnike još je i danas na razini impresije ili jednostavne statistike s obzirom na to da ih se uglavnom smatra korisnicima drugoga reda. Usto, kao što ističe Freeman, nerijetko se može primijetiti veća naklonost stručnoga osoblja svih vrsta arhiva prema korisnicima koji bolje poznaju gradivo i protokole, pa su i sposobni jasnije definirati svoj upit.⁸ Budući da su mnogi specijalizirani arhivi povezani sa specifičnim institucijama ili udrugama te imaju izraženu internu dinamiku, kao što je u slučaju (za ovaj rad i najbitnijih) istraživačkih arhiva, razvidno je koliko je time manja vidljivost i razumljivost protokola za vanjske korisnike te koliko je stoga neophodan tolerantniji pristup osoblja i zagovaranje uključenosti.

Uz bok gore navedenoj struji ekskluzivističkoga mišljenja u posljednjih su desetak godina na nacionalnoj razini sve izraženiji inkluzivni projekti, tj. oni koji otvaraju archive zajednici, uključujući ju u stvaranje, digitalizaciju i općenito očuvanje gradiva, kao i u osmišljavanje novih modela njegove fizičke i digitalne prezentacije. Tako se u vokabular zajednice baštinskih stručnjaka sve čvršće utemeljuju pojmovi i koncepti kao što su razvoj publike, *crowdsourcing*, *community* arhivi, odnosno participativni arhivi i arhivi zajednice,⁹ (*digital*) *storytelling* i sl. No, integracija doprinosa vanjskih korisnika u nerijetko institucionaliziranu, profesionalnu bazu znanja također otvara pitanja o kvaliteti toga doprinosa, vlasništvu doprinosa i važnosti profesije znanstvenika istraživača ili arhivista.¹⁰ Nadalje, postavlja se pitanje koje oblike znanja šira zajednica korisnika uopće može ponuditi profesionalnomu osoblju i kako taj doprinos, na koncu, treba zabilježiti u postupku arhivske obrade i pohrane. Taj se problem produbljuje kada je riječ o korisnicima koji ne posjeduju eksplicitno znanje, ali zato obiluju skrivenim znanjem. Ono nesumnjivo može produbiti dotadašnje spoznaje o gradivu ili senzibilizirati profesionalno osoblje za neke nove pristupe u vlastitom radu, no istodobno ga je teško kodificirati i prikazati kao argument za vidljivije izmjene i dopune

⁸ Freeman, "In the Eye of the Beholder," str. 113.

⁹ Arhivi zajednice nastaju unutar neke zajednice koja skuplja arhivsko gradivo na odabranu temu, često bez intervencije stručnjaka iz područja arhivistike i drugih srodnih disciplina. Takvi arhivi nerijetko pridonose osnaživanju identiteta i uspostavljanju sinergije unutar zajednice. Usp. Andrew Flinn, "Community histories, community archives: Some opportunities and challenges," *Journal of the Society of Archivists* 28, br. 2 (2007): str. 151-176. Participativni arhivi pretpostavljaju suradnju stručnjaka iz područja arhivistike i srodnih disciplina s članovima zajednice kako bi bila zajednički dokumentirana lokalna povijest i kultura te na taj način stvoreni jedinstveni arhiv. Usp. *Currents of Archival Thinking*, ur. Heather MacNeil i Terry Eastwood (Santa Barbara: Libraries Unlimited, 2017).

¹⁰ Herbjørn Andresen, Isto Huvila, "Perceptions and implications of user participation and engagement in libraries, archives and museums," u *Libraries, Archives and Museums as Democratic Spaces in a Digital Age*, ur. Ragnar Audunson et al. (Berlin: De Gruyter Saur, 2020), str. 185. Tu dolazi do izražaja uloga arhivista kao moderatora doprinosa korisnika. Arhivsko osoblje svakako treba biti uključeno u prikupljanje doprinosa kako bi provjerilo kvalitetu i pouzdanost informacija te osiguralo da doprinosi budu u skladu s politikama i standardima arhiva.

u modelu rada pojedinih arhivskih institucija, primjerice za redefiniranje standardiziranih metapodatkovnih shema ili već prema nekomu standardu upisanih podataka u pojedine baze, repozitorije i sl. Stoga je u arhivima koji su namijenjeni dubokomu proučavanju specifične teme nužno pronaći ravnotežu između različitih oblika upravljanja znanjem, odnosno između implicitnoga i eksplicitnoga znanja te strategija njihove kodifikacije i personalizacije.¹¹

U svakom slučaju, uvažavanje implicitnoga znanja korisnika vrijedno je kao zalog u dokidanju binarne opozicije poslovne i istraživačke vrijednosti arhiva. To je najvidljivije na primjeru arhiva zajednice, koji se vrlo direktno naslanjaju na male priče: sudbine malih ljudi, osobna iskustva, detalje iz svakodnevnoga života i sl. te, među ostalim, definiraju vrijednost gradiva prema kriterijima lokalne, praktične i emocionalne percepcije.¹² Odjel dokumentacije IEF-a primjer je (neslužbenoga) specijaliziranoga arhiva koji preuzima određene kriterije vrednovanja od specifičnih oblika arhiva, poput arhiva zajednice, upravo prepoznajući navedene kriterije kao most prema inkluzivnijoj arhivskoj djelatnosti. Otvorenost prema kategorijama lokalnosti (primjerice sudbine ljudi irelevantnih za nacionalnu povijest), emocionalnosti (odabir gradiva s obzirom na njegovu afektivnu vrijednost) i praktičnosti (odabir gradiva prema potencijalu za prezentaciju na društvenim mrežama, izložbama i dr.) djelomice je uvjetovana samim znanstveno-istraživačkim interesom IEF-a kao ustanove koja proučava kulturu, zajednice i sl. Poznavanje metoda etnoloških terenskih istraživanja koja cijene i podatke manjega opsega te emocionalne istupe istraživanih pojedinaca ili skupina utječe i na senzibilitet arhivskoga osoblja odjela dokumentacije za povratne informacije i zahtjeve korisnika. Veće uvažavanje komentara korisnika, posljedično, može imati povoljan utjecaj na znanstvenoistraživačke aktivnosti IEF-a.

Odredimo li upravo gore spomenute značajke i putanje specijaliziranih istraživačkih arhiva kao smjernice za teorijski i metodološki okvir ovoga rada, ipak treba imati na umu svojevrsna ograničenja. Naime, navedene tendencije da se na nacionalnoj razini podupre djelatnost privatnih i specijaliziranih arhiva te da se široka zajednica korisnika sa svojim šarolikim tipovima i primjerima znanja uključi u održavanje hrvatskoga kulturnoga pamćenja ipak nisu zaživjele u formalno-

¹¹ Odnos između kodifikacije i personalizacije kao strategija koje se fokusiraju, u prvom slučaju, na pohranu znanja kao dokumenata na jedno, centralno mjesto uvijek dostupno za daljnje korištenje te, u drugom slučaju, na stvaranje mreže posjednika ili čak autora određenoga znanja pretpostavlja i dva različita pristupa implementaciji navedenih strategija. Naime, kodifikacija podrazumijeva mjesto trajne pohrane, poput baze ili repozitorija, a personalizacija pohrani pretpostavlja razmjenu, koja se očituje u kontinuiranoj umreženosti i komunikaciji sa stvarateljima znanja. U slučaju specijaliziranih arhiva, ti su stvaratelji nerijetko i korisnici.

¹² O vrednovanju gradiva u arhivima zajednica usp. Magdalena Wisniewska-Drewniak, "Archival appraisal in community archives," u *Urkunden, Archive, Kontexte*, ur. Magdalena Wisniewska-Drewniak i Katarzyna Peplowska (Göttingen: V&R unipress, 2022), str. 205.

pravnom smislu.¹³ Naime, kako je spomenuto u uvodu, na razini Hrvatske tek je jedan registrirani specijalizirani arhiv: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata u Zagrebu. Drugi su arhivi, koji bi odgovarali ili barem bili bliski specijaliziranima, uglavnom u sastavu različitih institucija i udruga, evidentno slijedeći modele specijaliziranih arhiva i prijavljujući se za državne potpore s ciljem da podupru takve modele svojega djelovanja, no njihov status kao specijaliziranih arhiva do danas nije riješen.¹⁴ Razlozi su za to različiti, a često je riječ o kompleksnosti postupka i nemogućnosti zadovoljenja uvjeta potrebnih za osnutak specijaliziranoga arhiva, odnosno nemogućnosti da se uopće priredi studija opravdanosti i izvedivosti koju bi valjalo predati prilikom prijave zahtjeva za uspostavu.¹⁵ Takav je slučaj i s odjelom dokumentacije Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, o kojem je riječ u nastavku rada. Slučaj odjela dokumentacije primjer je onih službi koje djeluju kao neformalni specijalizirani istraživački arhivi, a koje je za svoje potrebe oformila matična institucija, odnosno *in-house* arhiv, kako ih naziva Ornata Tadin.¹⁶ Sagledani su odnosi djelatnika prema korisnicima u kontekstu različitih metodologija rada, projekata i suradnji te dostupnosti i prezentabilnosti gradiva. Pritom je posebno naglašena kategorija pristupa korisnicima koja u kontekstu pohrane i prezentacije arhivskoga gradiva, uz neke specifične strategije, uvažava i spomenute suvremene modele uključivanja zajednice. Na temelju pregleda pokazano je u kojoj mjeri karakterističan pristup gradivu i korisnicima, odnosno prezentaciji i diseminaciji vlastitoga gradiva utječe na specifičnost formalno-pravnoga statusa odjela dokumentacije.

¹³ Jedan je od argumenata za stvaranje specijaliziranih arhiva u tom da omogućuju integraciju različitih, pluralnih pamćenja u kulturno pamćenje društva i države. Upravo kako bi bilo osigurano kvalitetno očuvanje kulturnoga nasljeđa i njegova dostupnost za daljnje istraživanje i proučavanje, važno je osigurati neovisnost, transparentnost i funkcionalnost specijaliziranih arhiva.

¹⁴ Među prvima koji su pisali o specijaliziranim arhivima, dvojicama u vezi s njihovim statusom i potrebi da ih se učini sastavnicom jedinstvene mreže arhiva bila je Ornata Tadin 2001. godine. Od objave toga njezina teksta do danas objavljen je i novi Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, u kojem je propisan način, odnosno uvjeti osnivanja specijaliziranih arhiva. No, u više od dvaju desetljeća koja su u međuvremenu prošla ni jedan od tih kućnih (*in-house*) arhiva koje je ona spominjala nije zatražio promjenu statusa u specijalizirani arhiv.

¹⁵ "Arhivska djelatnost – osnivanje specijaliziranih i privatnih arhiva," Ministarstvo kulture i medija, pristupljeno 17. travnja 2023., <https://min-kulture.gov.hr/pristup-informacijama-16/e-postupak-izhodjenja-odobrenja-za-obavljanje-usluzne-djelatnosti-u-podrucju-kulture/arhivska-djelatnost-osnivanje-specijaliziranih-i-privatnih-arhiva/14143>.

¹⁶ Ornata Tadin, "Specijalizirani arhivi," *Arhivski vjesnik* 44 (2001): str. 44.

1.2. Odjel dokumentacije IEF-a

Institut za etnologiju i folkloristiku (IEF) u Zagrebu osnovan je 1948. godine »s ciljem sakupljanja i istraživanja građe 's područja našeg narodnog umjetničkog stvaralaštva (folklorno blago)' i zadatkom da tu građu 'naučno utvrđuje, obrađuje i objelodanjuje'«. ¹⁷ Sukladno potrebi da na jednom mjestu budu obrađeni, zaštićeni i sigurno pohranjeni istraživački podaci prikupljeni prilikom terenskih i znanstvenih istraživanja djelatnika, ali i vanjskih suradnika te institucije, s vremenom je formiran i zaseban odjel dokumentacije, u kojem danas postoje sljedeće zbirke: Rukopisi, Crteži, Plesovi, Fonoteka, Videoteka, Fototeka i dijateka, Razglednice i Diskoteka. ¹⁸ Odjel dokumentacije IEF-a čuva različite vrste gradiva u polju etnologije i antropologije te znanosti o umjetnosti, odnosno granama etnologije, folkloristike, antropologije i etnomuzikologije, koje nosi iznimnu važnost za očuvanje nacionalnoga kulturnoga identiteta. Upravo mu je zbog toga 1991. godine, zajedno s cjelokupnim knjižnim gradivom, Rješenjem Regionalnoga zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu utvrđeno svojstvo spomenika kulture te je upisan u Registar pokretnih spomenika kulture Regionalnoga zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu pod registarskim brojem 165. Nakon provedene revizije i usklađivanja s odredbama aktualnoga Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara Uprava za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture 24. siječnja 2014. dala je novo rješenje kojim je potvrđeno da odjel dokumentacije i knjižne građe Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu imaju svojstvo kulturnoga dobra te su upisani u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, ¹⁹ odnosno na Listu zaštićenih kulturnih dobara pod brojem Z-6194. ²⁰ Na taj je način povećana vidljivost i relevantnost odjela dokumentacije te je učinjen velik korak prema njegovu profiliranju kao (ne još formalno utemeljenoga) specijaliziranoga arhiva.

¹⁷ Zorica Vitez, "Uz pedesetu obljetnicu Instituta za etnologiju i folkloristiku," *Narodna umjetnost* 35, br. 2 (1998): str. 7.

¹⁸ O količini pohranjenoga gradiva i digitaliziranih jedinica usp. Koraljka Kuzman Šlogar, "Hrvatska nematerijalna kultura online," U *Hrvatski iseljenički zbornik 2020*, ur. Vesna Kukavica (Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, 2019), str. 359-369.

¹⁹ O važnosti i povijesti razvoja Registra kulturnih dobara usp. Anuška Deranja Crnokić, "Nastanak Registra kulturnih dobara – povijest i sadašnjost inventariziranja kulturne baštine u Hrvatskoj," *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 37-38 (2013-2014): str. 25-38.

²⁰ Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, "Rješenje, Klasa: UP/I-612-08/13-06/0202, Ur. broj 532-04-01-04/12-14-2, 24. siječnja 2014," *Institut za etnologiju i folkloristiku*, pristupljeno 27. kolovoza 2023., <https://www.ief.hr/docs/dogadjanja/Rjesenje%20MK%20-%20doku-menacija%20i%20knjiznica%20kulturno%20dobro%202014.pdf>.

2. Analiza korisnika

Već je samom uredbom o osnutku IEF, tada Institut za narodnu umjetnost, bio upućen na suradnju s organizacijama, društvima i ustanovama koje promiču narodnu umjetnost, odnosno na to »da daje savjete i stručna mišljenja o svim pitanjima primjene naše narodne umjetnosti.«²¹ To je vjerojatno odredilo i politiku "otvorenih vrata" IEF-a, pa posljedično i odjela dokumentacije, odnosno sklonost da njeguje kulturu suradnje, dostupnosti i otvorenosti. Premda se redovito napominje kako je odjel dokumentacije ponajprije namijenjen tomu da bude na usluzi i raspolaganju djelatnicima IEF-a, koji su kao stvaratelji gradiva ujedno i njegovi primarni korisnici, jasno se usto ističe i činjenica da je gradivo dostupno svima zainteresiranima.

Zorica Vitez, ravnateljica IEF-a u razdoblju između 1986. i 1999. godine, u svakoj je prilici rado isticala važnost stručnih odjela: »Institutska biblioteka i dokumentacija važna su spona institutskih odsjeka odnosno specijalističkih područja zastupljenih u interdisciplinarnom profilu instituta, ali i spona s brojnim vanjskim korisnicima, znanstvenicima drugih instituta i djelatnicima Sveučilišta, studentima, djelatnicima u kulturi, umjetnicima i drugim zainteresiranima.«²²

Od osnutka IEF-a pa do danas, odnos zastupljenosti unutarnjih i vanjskih korisnika u odjelu dokumentacije umnogom se je promijenio. Naime, do početka 1990-ih godina znanstvenici u IEF-u nakon obavljenih terenskih istraživanja prikupljene su zapise (istraživačke podatke) redovito predavali na trajnu pohranu u odjel dokumentacije. Tako su sustavno obogaćivali dokumentacijski fundus, a ujedno su kao korisnici često svraćali u odjel dokumentacije zbog potrebe da ponovo pristupe svojim zapisima ili pak zapisima drugih istraživača. Od početka 1990-ih osuvremenjeni istraživački interesi odmiču sve veći broj djelatnika od klasičnoga etnografskoga terenskoga rada. Drugim riječima, djelatnici prilikom istraživanja prikupljaju nove oblike gradiva koji nadilaze tradicionalni terenski etnografski, odnosno folkloristički zapis te često zadiru u etički i pravno osjetljiva područja, nerijetko uključujući dubinske intervjue prepune intimnih, subjektivnih kazivanja. Zbog toga su istraživači neskloni pohrani takvih podataka u odjel dokumentacije,²³ pa oni ujedno postaju teže dostupni korisnicima i kao izvor za daljnja istraživanja. Usporedo s navedenim promjenama smanjio se je broj unutarnjih korisnika, djelatnika IEF-a, između ostaloga zbog toga što je pridavano sve manje pozornosti ponovnomu korištenju i objavi već pohranjenoga gradiva,

²¹ Citat iz Uredbe Vlade Narodne Republike Hrvatske od 6. veljače 1948. objavljene u *Narodnim novinama* 10. travnja 1948. prema: Vitez, "Uz pedesetu obljetnicu," str. 7.

²² Zorica Rajković-Vitez, "O djelatnostima Instituta za etnologiju i folkloristiku od 1989. do 1993. godine," *Narodna umjetnost* 31, br. 1 (1994): str. 330.

²³ O toj problematici može se pročitati više u: Jelena Marković, "Arhiviranje života (djetinjstva) izbliza: neke refleksije o problemima pohrane i transkripcije terenskih snimki," *Etnološka tribina* 40, br. 33 (2010): str. 57-69.

pa i obogaćivanju arhiva novim gradivom. No, dok je navedena promjena znanstvene paradigme dovela do smanjenja fokusa na pohranu gradiva, paralelna pojava društvenih mreža, uz sveopće povećanje interesa javnosti za teme folkloru i baštine te suvremenije teme iz polja kulturne antropologije rezultirala je povećanjem vidljivosti odjela dokumentacije, kao i povećanjem priljeva vanjskih korisnika.

Kontinuirana suradnja s vanjskim korisnicima od velike je važnosti za rad odjela dokumentacije, ali i cjelokupnoga IEF-a upravo zbog metodoloških, etičkih i socijalnih načela na kojima ta institucija počiva. Sukladno postavkama znanstvenih polja, grana i područja koja proučava, a posebice etnologije i kulturne antropologije, IEF sa svim svojim odjelima nastoji ostvariti dijalog između istraživačke i istraživane zajednice, okrećući se, povrh znanstvenoga rada, neposrednomu i svakodnevnomu kulturnomu iskustvu. Upravo je tako navedeno i u Obrascu za izradu samoanalize u postupku reakreditacije znanstvenih organizacija iz 2013. godine, a jedna je od ključnih riječi uz misije i težišta djelatnosti IEF-a i popularizacija, koja podrazumijeva »sudjelovanje u izradi ekspertiza i u radu stručnih povjerenstava pri tijelima državne i lokalne uprave te primjenu rezultata istraživanja u školama i obrazovanju, izdavaštvu, umjetnosti, gospodarstvu, produkciji festivala, organiziranju izložbi, amaterizmu, suradnji s medijima te općenito u domaćoj i međunarodnoj znanstvenoj i kulturnoj javnosti«. ²⁴ Naime, komunikacija s vanjskim korisnicima osigurava istraživačima i stručnim djelatnicima neposredno društveno-kulturno iskustvo koje je neophodno za funkcioniranje IEF-a i odjela dokumentacije u navedenim okvirima. Tako se ujedno znanje o gradivu ili samo gradivo posreduje dalje, do neke treće linije korisnika. Vanjski korisnici svoja istraživanja nerijetko uobličuju u monografije i predavanja, na njima temelje pojedine plesne ili kazališne izvedbe, filmove i slično ili pomoću njih obnavljaju folklorni repertoar, pa i osnivaju kulturno-umjetnička društva. Popularizacija gradiva i samoga IEF-a stoga se u znatnoj mjeri ostvaruje i posredstvom vanjskih korisnika te njihovih projekata.

U kontekstu spomenutih etičkih i socijalnih načela, razmjene s istraživačnom zajednicom i popularizacije djelatnik odjela dokumentacije više je od davatelja gradiva. On je i stručni savjetnik koji nerijetko obavlja dio istraživanja za svoje korisnike i preporučuje gradivo, zbog čega je njegovo znanje o sadržaju i kontekstu toga gradiva veoma bitno. Naposljetku, neophodno je da razvija senzibilitet za različite profile i predznanja vanjskih korisnika te da njeguje individualni pristup.

²⁴ Pismohrana IEF-a, Obrazac za izradu samoanalize u postupku reakreditacije znanstvenih organizacija, KLASA: 640-02/12-02/0002, URBROJ: 355-02-05-13-4 Zagreb, 13. ožujka 2013. godine.

2.1. Statistika (vanjskih) korisnika

Evidencija unutarnjih korisnika nikada se nije zasebno vodila, osim što postoje potpisi djelatnika na karticama zaduženja gradiva. Nedostatak formalne evidencije nije neobičan s obzirom na to da je odjel dokumentacije dio njihova radnoga i istraživačkoga prostora. S druge strane, evidencija vanjskih korisnika u odjelu dokumentacije počela se je voditi već 1960. godine, kada je zaposlen prvi dokumentalist u IEF-u,²⁵ te se je nastavila pratiti do današnjega dana. Identifikacija i analiza korisnika institutskoga odjela dokumentacije koju predstavljamo u ovom radu načinjena je upravo na temelju podataka prikupljenih iz evidencijskih lista vanjskih korisnika koji su koristili gradivo iz odjela dokumentacije tijekom proteklih sedam desetljeća.²⁶ Za potrebe ovoga rada tako je prvi put detaljno iščitano više od tisuću dokumenata iz pismohrane IEF-a u navedenom razdoblju te je provedena njihova selekcija. Riječ je, stoga, o prvoj objavi podataka iz velikoga broja internih dokumenata odjela dokumentacije o radu s korisnicima i njihovoj prvoj analizi u okviru znanstvenoga istraživanja. Izabrani su dokumenti koji naj snažnije rasvijetljaju dinamiku rada s vanjskim korisnicima, teme njihovih istraživanja i profesionalne profile. Nadalje, statistički model korišten u ovom radu također je potkrijepljen izvornim svjedočanstvima dugogodišnjih zaposlenika IEF-a, prikupljenima metodom intervjua, kao i vlastitim iskustvom autorica, zaposlenih u odjelu dokumentacije. Na kraju, kako bi bio istražen raspon i profil vanjskih korisnika na društvenim mrežama te proučen razvoj digitalne publike, sastavljen je pomno strukturirani online upitnik, a njegovi rezultati prikazani su u daljnjim poglavljima.

Prve je godine evidentiranja (vanjskih) korisnika usluga dokumentirano svega šest posjeta. Otada pa do 1983. godine godišnji broj posjetitelja varirao je između broja dva (1967. godine) i dvadeset. Zamjetan skok na broj od 48 vanjskih korisnika bio je 1984. godine, kada je evidentiran veći broj studenata Muzičke akademije. Najvjerojatnije je riječ o tom da je etnomuzikolog Jerko Bezić, djelatnik IEF-a koji je još od akademske godine 1966./67. predavao i Etnomuzikologiju sa seminarom na Muzičkoj akademiji Sveučilišta u Zagrebu,²⁷ tada počeo upućivati svoje studente i studentice prema Institutu za etnologiju i folkloristiku u svrhu istraživanja arhivskoga gradiva za potrebe izrade seminarskih radova. Do pred kraj 1980-ih godina odjel dokumentacije posjećivalo je do pedeset korisnika

²⁵ Pismohrana IEF-a, Matična knjiga zaposlenika IEF-a.

²⁶ Evidencija se vodi u papirnatom obliku, na posebno kreiranim formularima, a od 2001. godine i u elektroničkoj bazi podataka, zahvaljujući kojoj je moguće gotovo trenutačno dobiti uvid u to tko je i što presnimio iz arhiva i u koju svrhu. U nju se upisuju podatci o korisniku (ime i prezime, adresa, telefon, e-adresa, zanimanje), vrsta zahtjeva, popis gradiva koje je dano na uvid i zaseban popis onoga gradiva koje je eventualno presnimljeno, datum i dr.

²⁷ "Bezić Jerko," *Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti*, pristupljeno 27. kolovoza 2022., <https://www.info.hazu.hr/clanovi/bezic-jerko/>.

godišnje, da bi se “turbulentnih” ratnih godina taj broj opet ponešto smanjio. Od druge polovice 1990-ih godina dolazi do novoga skoka u broju korisnika, pa se krajem devedesetih on kreće oko broja 85.

Krajem devedesetih, a napose s početkom novoga stoljeća, sve se veći broj korisnika okreće mogućnostima neizravnoga pristupa arhivu, odnosno koristi mogućnost predavanja zahtjeva putem telefonskoga poziva ili elektroničke pošte. U tim slučajevima prema napatcima i željama korisnika osoblje odjela dokumentacije obavlja istraživanje zadane teme koje podrazumijeva pretraživanje arhiva i knjižnice, zatim presnimava ili digitalizira pronađeno gradivo i šalje ga putem e-pošte ili “obične” pošte. No, u navedenom razdoblju evidencija je vođena samo za fizičke korisnike, iako je usluga savjetovanja, davanja informacija, a ponekad i davanja kopija gradiva bila gotovo dvostruko veća nego što je razvidno iz statistike jer je obuhvaćala jednako mnogo mrežnih i telefonskih korisnika. Stoga se *Grafikon 1* temelji upravo na ispunjenim i potpisanim obrascima fizičkih korisnika. Iako *Grafikon 1* s obzirom na navedene napomene ne pokazuje egzaktni broj korisnika u razdoblju od 1960. do 2021. godine, vjerodostojan je pokazatelj rastućega trenda njihove zastupljenosti.

Grafikon 1. Statistika korisnika 1960.-2021.

Dodatna dimenzija statistike, ona vezana uz korisnike koji samostalno pristupaju javno objavljenim digitalnim bazama i repozitoriju (www.dief.eu) te nisu uključeni u evidencijske liste predstavljena je u 3. poglavlju.

2.2. Profil vanjskih korisnika

Preliminarno istraživanje evidencijskih lista iz razdoblja od 1960. do danas provedeno radi izrade ovoga rada empirijski je potvrdilo implicitna znanja djelatnika odjela dokumentacije o profilu njegovih vanjskih korisnika. Uvidom u evidenciju i njezinom analizom pokazalo se je kako je profil korisnika gradiva vrlo šarolik i da se kao takav održao tijekom svih proteklih desetljeća. Korisnici su gradiva istraživači, profesori, studenti i učenici, bibliotekari i kustosi, umjetnici i razni kulturni djelatnici, profesionalci i amateri, novinari, umirovljenici i dr.

Evidencija korisnika upućuje na činjenicu da je IEF bio međunarodno prepoznat već tijekom 1960-ih godina 20. stoljeća, osobito među slavistima i skladateljima koji su tražili arhivske izvore za potrebe svojega rada. Tako je dokumentiran dolazak slavista Alberta Batesa Lorda²⁸ iz SAD-a i Vite Morpurgo²⁹ iz Barija, Italija, zatim hrvatskoga skladatelja Emila Cossetta³⁰ i drugih. U IEF su proteklih desetljeća dolazili i brojni profesori, istraživači, studenti i drugi korisnici iz brojnih europskih država, redovito i pojedinci iz Sjedinjenih Američkih Država, a do raspada Jugoslavije bio je evidentan osobito velik broj korisnika iz drugih republika federacije.

Razumijevanje svrhe dolaska tih vanjskih korisnika ključno je za uspješno upravljanje arhivskim gradivom, kao i za pružanje odgovarajuće podrške korisnicima u njihovim potrebama i zahtjevima. Podatci koje su unosili u evidencijske liste dragocjeni su jer upravo zahvaljujući njihovoj analizi ovdje možemo iznijeti egzaktne zaključke o svrsi dolaska korisnika, odnosno o načinima korištenja gradiva. Utvrdili smo da znanstvenici i istraživači dolaze radi izrade magistarskih i doktorskih disertacija, referata, znanstvenih radova, knjiga i monografija ili pak pripreme za terenska istraživanja. Gradivo je zanimljivo etnolozima, muzikolozima, povjesničarima, povjesničarima umjetnosti i mnogim drugima. Spomenimo kao primjer jezikoslovce, kojima je institutski audiofond dragocjena baza i izvor za proučavanje hrvatskih dijalekata. Dokumentarni zapisi služe čak i autorima udžbenika i nakladnicima, koji u njima pronalaze dodatne sadržaje za svoja izdanja.

Česti su korisnici i profesori osnovnih i srednjih škola, ne samo oni sveučilišni, koji rade istraživanja u svrhu dodatne vlastite edukacije, kao i edukacije svojih učenika i studenata, odnosno obogaćivanja nastavnoga programa. Nerijetko (i također oduvijek) dolaze i mladi, učenici i studenti, koji u odjelu dokumen-

²⁸ Albert Bates Lord (15. rujna 1912. – 29. srpnja 1991.), profesor slavenske i komparativne književnosti na Sveučilištu Harvard gdje se je bavio istraživanjem epske poezije.

²⁹ Vito Morpurgo (Split, 1913. – Bari, 2001.), slavist i prevoditelj. Između ostaloga, radio je kao profesor na Sveučilištu u Bariju i kao lektor za talijanski jezik na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

³⁰ Emil Cossetto (Trst, 12. listopada 1918. – Zagreb, 28. lipnja 2006.), hrvatski skladatelj, dirigent, zborovođa i glazbeni pedagog.

tacije IEF-a nalaze gradivo za potrebe izrade seminarskih, maturlnih i diplomskih radova.

Glazbenici, ponajviše pjevači i skladatelji, u zapisima tradicijske glazbe pronalaze inspiraciju za svoje stvaralaštvo, bilo za umjetničku obradu materijala, tj. snimanje nosača zvuka s pjesmama u autorskoj interpretaciji (kao što su to primjerice radili Lidija Bajuk, Dunja Knebl i Hrvoje Crnić Boxer), bilo za skladanje novih melodija (primjerice Bruno Bjelinski, Miljenko Prohaska, Emil Cossetto i Alfi Kabiljo)³¹ ili nešto treće.

I drugi umjetnici, poput akademskih slikara i kipara, posjećuju taj, po svojoj namjeni specijalizirani, arhiv u potrazi za inspiracijom. Spomenimo kao jedan od primjera posjet Ivana Antolčića, akademskoga kipara, koji je u institutskoj dokumentaciji tražio idejno rješenje za »diplomu 'Festivala melodija Istre i Kvarnera'«. ³²

Po inspiraciju i gradivo za svoje kazališne, filmske i televizijske uratke dolaze i kazališni i filmski redatelji. Jednom je razlog dolaska osmišljavanje ili izbor scenske glazbe za kazališnu predstavu, film ili TV-emisiju, drugi put istraživanje pučkoga kazališta, treći put edukacija studenata glume i dr. Pavle Vranjican (Pula, 1958.), hrvatski redatelj i scenarist poznat po dokumentarnim filmovima o Domovinskom ratu, posjetio je IEF u lipnju 1993. i koristio fotografije iz arhiva u svrhu izrade dokumentarnoga filma *Spaljena zemlja*.³³ Svracali su ponekad i sami glumci koji su se pripremali za ispite, pa su tako u jednom slučaju presnimke magnetofonskih vrpce s primjerima uspavanki Dubrovačkoga primorja, otoka Šipana i Konavala poslužile u svrhu »proučavanja načina interpretiranja uspavanke za predstavu 'Hekub' M. Držića na Dubrovačkim ljetnim igrama 1982.«. ³⁴

Korisnici su nerijetko i djelatnici HTV-a (ranije RTV Zagreb) te radijski urednici i voditelji koji dolaze u potrazi za materijalima i informacijama radi kreiranja radijskih informativnih i kulturnih emisija ili radiodrama. Mnoge su dokumentarne televizijske emisije, kao i emisije koje pokrivaju područja kulture i znanosti, koristile arhivske zapise pohranjene u odjelu dokumentacije.

Među najvjernijim i najzahvalnijim posjetiteljima i korisnicima arhivskoga gradiva folklornoga sadržaja posljednjih su nekoliko desetljeća etnokoreolozi i voditelji folklornih skupina i KUD-ova. Taj profil korisnika dolazi u potrazi za otkrivanjem novih (zapravo starih) napjeva i plesova. Notni zapisi te audio i videogradivo služe im kako bi upoznali zaboravljene plesove, pjesme i običaje nekoga

³¹ Alfi Kabiljo, hrvatski skladatelj, dirigent i aranžer. Institut je posjetio u okviru pripreme za skladanje glazbe za film *Seljačka buna 1573* (Jadran film), za koji je 1976. godine osvojio nagradu Zlatna Arena. Usp. Evidencija korisnika IEF-a 1960.-2021., evidentirano 24. listopada 1974.

³² Evidencija korisnika IEF-a 1960.-2021., evidentirano 20. svibnja 1971.

³³ Evidencija korisnika IEF-a 1960.-2021., evidentirano u lipnju 1973.

³⁴ Evidencija korisnika IEF-a 1960.-2021., evidentirano 29. lipnja 1982.

kraja koje umjetničkom, znanstvenom ili stručnom obradom ponovo vraćaju u život. Katkad im služe i fotografije koje su dokumentirale izgled tradicijske odjeće u nekom povijesnom trenutku. Bilo da osmišljavaju nove koreografije ili revitaliziraju tradicijsko nasljeđe, nošnje, folklorne običaje, pjesme i plesove ili pokreću posve novo kulturno umjetničko društvo u nekom mjestu, IEF im je polazišna točka u istraživanju i nerijetko jedino mjesto koje je sačuvalo spomen na dio njihovo nematerijalno kulturno nasljeđe. Znakovito je kako se je taj krug korisnika povećao tijekom devedesetih godina 20. stoljeća te i do danas čini znatan udio u ukupnoj brojci posjetitelja odjela dokumentacije.

Odjel dokumentacije oduvijek je bio izvorište informacija i gradiva brojnim kustosima muzejskih zbirki, a nemali se je broj muzeja prilikom priprema stalnih postava ili postava etnografskih odjela obraćao IEF-u radi ustupanja kopija gradiva, kao primjerice Etnografski odjel Muzeja grada Šibenika.³⁵ Nadalje, prvi fundus gradiva koji je Centar za nematerijalnu kulturu Istre formirao prilikom svojega osnutka 2011. godine tvore upravo kopije audiozapisa, fotografskih i rukopisnih zapisa s istarskoga područja, originali kojih se nalaze u vlasništvu IEF-a.

Nadalje, suradnici IEF-a i djelatnici odjela dokumentacije kontinuirano surađuju s hrvatskim iseljeništvom diljem Europe i svijeta. Govorni zapisi snimljeni diljem Hrvatske nekima su služili kao pomagalo u nastavi materinskoga jezika u gimnazijama, a drugima su poslužili za pripremu znanstvenih radova ili za osmišljavanje i obogaćivanje repertoara folklornih i pjevačkih društava.

Kao posljednji, ali ne manje važni, nalaze se pojedinci koji traže uvid u gradivo i kopije iz privatnih interesa, odnosno radi osobnih spoznaja. Visok se udio takvih zahtjeva odnosi na snimke kazivanja pokojnih članova obitelji, djedova i baka, koje pojedinci žele za uspomenu pohraniti u obiteljski arhiv ili kojima žele nadopuniti prethodno znanje o obiteljskim činjenicama. Gradivo pohranjeno u odjelu dokumentacije stoga je velikim dijelom živo i dinamično tkivo koje odlikuje i nezanemariva emotivna, subjektivna vrijednost. Puna važnost gradiva može se znanstveno, stručno, ali i umjetnički pojmiti tek u interakciji s (većinom vanjskim) korisnicima koji su za njega emotivno vezani i sposobni interpretativno ga nadopuniti.

Analizom evidencijskih lista mogu se uočiti spone s određenim društvenim mijenama i trendovima. Primjerice, devedesetih godina folklor dobiva na važnosti u svjetlu ratnih zbivanja, odnosno u svrhu ponovne izgradnje nacionalnoga identiteta i jačanja hrvatstva. Osnivaju se nova folklorna društva, a ona postojeća nastoje obogatiti svoj repertoar i pritom biti što autentičnija. Hrvatski se kulturni identitet iskazuje i naglašava kroz pjesmu, nošnju, ples i običaje. Od 1990-ih godina znatno je porastao broj voditelja kulturno-umjetničkih društava i koreografa. Također je vidljivo kako u prvoj polovici ratnih 1990-ih godina u

³⁵ Evidencija korisnika IEF-a 1960.-2021., evidentirano 19. siječnja 1987.

evidenciji korisnika više nema posjetitelja iz drugih država bivše SFR Jugoslavije, koji su do tada bili vrlo česti i redoviti.

3. Od digitalizacije do digitalnoga repozitorija IEF-a (dief.eu)

Dobro je poznato da se istraživačke prakse itekako mijenjaju digitalizacijom arhivskoga gradiva. Digitalizacija gradiva u samim je početcima bila potrebna isključivo kako bi se gradivo zaštitilo, a s vremenom, uz zaštitu, pojavile su se i neke druge potrebe koje u središte stavljaju upravo korisnike. Institut za etnologiju i folkloristiku započeo je sa sakupljanjem gradiva od samih začetaka svojega djelovanja. Kao što je spomenuto u poglavlju o analizi korisnika, istraživači su imali obvezu pohraniti svoj radni materijal u odjel dokumentacije, te se je tako gradivo godinama gomilalo i, posljedično, teže pretraživalo, a usto i teže prezentiralo zainteresiranim korisnicima. S vremenom se je stvorila potreba za efikasnim evidentiranjem, ali i za što bržim dolaskom do informacija. Dunja Rihtman-Auguštin, tadašnja ravnateljica Zavoda za istraživanje folkloru, u obljetničkom broju časopisa *Narodna umjetnost* već 1984. godine pisala je o potrebama vanjskih korisnika za pristupom gradivu, uočivši da »gomilanje građe otvara ne samo pitanja njezina što boljeg evidentiranja nego i potrebu što bržeg dolaznja do podataka«. ³⁶

IEF je tada bio među prvim institucijama koje su prigrlile nove računalne metode obrade podataka o gradivu. Čim su u Sveučilišni računski centar pristigla prva računala koja su dana na korištenje znanstvenim institucijama, »u kompjuter u SRCU ispisano je oko 3500 bibliografskih jedinica s podacima o folklornoj građi koju posjeduje Zavod za istraživanje folkloru«. ³⁷ IEF je također bio među pionirima kada je u pitanju objava baza podataka u otvorenom pristupu, omogućivši pristup javnosti svojim podacima o folklornom gradivu putem internetskih stranica 2010. godine. ³⁸

Iako digitalno doba pretpostavlja laku dostupnost podataka, pristup znanstvenim informacijama još uvijek je otežan zbog naplaćivanja pristupa, nedostatka radne snage i/ili financija za digitaliziranje gradiva, postojanja autorskih prava ili pitanja vlasništva i slično. Hrvatska deklaracija o otvorenom pristupu iz 2012. godine otvoreni pristup definira kao »slobodan, besplatan i neometan mrežni pristup digitalnim znanstvenim informacijama koji omogućava čitanje, pohranjivanje, distribuciju, pretraživanje, dohvaćanje, indeksiranje i/ili drugo zakonito korištenje«. ³⁹ Budući da odjel dokumentacije njeguje otvorenost i suvremene pri-

³⁶ Dunja Rihtman-Auguštin, "Trideset pet godina rada Zavoda za istraživanje folkloru," *Narodna umjetnost* 21, br. 1 (1984): str. 23.

³⁷ Rihtman-Auguštin, "Trideset pet godina rada," str. 23.

³⁸ Koraljka Kuzman Šlogar, "Digitalni repozitorij Instituta za etnologiju i folkloristiku (DIEF)," *@rhivi* 5 (2019): str. 19.

³⁹ Leo Budin et al., "Hrvatska deklaracija o otvorenom pristupu," *Fakultet elektrotehnike i računarstva*, listopad 2012., pristupljeno 27. kolovoza 2023., <https://www.fer.unizg.hr/oa2012/deklaracija#>.

stupe istraživanju gradiva, iz toga se je iznjedrila potreba za još naprednijim i vidljivijim sustavom – digitalnim repozitorijem. Repozitorij je nastao u sklopu projekta *Hrvatska nematerijalna kulturna baština, društveni identiteti i vrijednosti* (2012.-2014.) voditelja i tadašnjega ravnatelja IEF-a Tvrtka Zebeća, koji je financirala Hrvatska zaklada za znanost. »Ideja je realizirana uz pomoć tvrtke ArhivPro koja je razvila sustav prilagođen potrebama arhivske obrade i pohrane, ali i zahtjevima znanstvenika istraživača te šire zainteresirane javnosti kojoj se olakšava pretraživanje i pristup građi.«⁴⁰

Ono što je takav repozitorij omogućio, uz bolje opcije opisivanja, a potom i pretraživanja metapodataka, pohrana je digitaliziranoga sadržaja u obliku datoteka, što u dotadašnjoj bazi nije bilo moguće. Prema Nacionalnomu planu razvoja arhivske djelatnosti za razdoblje 2020.-2025. jedan je od dva ključna cilja osigurati dostupnost i brz pristup arhivskomu nasljeđu. Takav cilj planira se ostvariti povećanjem mrežne dostupnosti gradiva prioritiziranjem njegove sustavne digitalizacije.⁴¹ Na taj će način, uz povećanje vidljivosti, biti omogućeno i ponovno korištenje gradiva, kao i stvaranja novih usluga.

Digitalizacija gradiva u odjelu se dokumentacije IEF-a odvija ili u sklopu projekata digitalizacije ili "u kući" prema potrebama korisnika. Digitalizacija gradiva u IEF-u započela je 1997. godine, kada je kriterij odabira prije svega bio stupanj ugroženosti gradiva. No, 2012. godine mijenja se kriterij, odnosno radi lakše prijave na natječaje prelazi se na tematski odabir gradiva, a pritom se ujedno uzima u obzir upravo potražnja, odnosno interes vanjskih korisnika za određene zapise. U okviru jednoga od projekata te vrste, koji se je odvijao pod vodstvom EMI-CENKI iz Istre i koji je sufinancirala Istarska županija, digitaliziran je gotovo cijeli korpus gradiva u vezi s lokalitetom Istre.⁴² Također je vrijedno spomenuti i suradnju s Gradskim muzejom Požega iz 2019. godine, kada je digitaliziran i restauriran velik dio fonotečnih zapisa odjela dokumentacije iz požeškoga kraja. Navedenim projektima digitalizacije tematski odabrano gradivo ujedno je diseminirano na druge lokacije pohrane, postavši tako šire dostupno vanjskim korisnicima u tim regijama.

Uz pomoć prijava na javne natječaje, djelatnici odjela dokumentacije dosad su uspješno proveli više od 20 digitalizacijskih projekata, a trenutačno sudjeluju u provedbi nacionalnoga projekta *e-Kultura – Digitalizacija kulturne baštine*

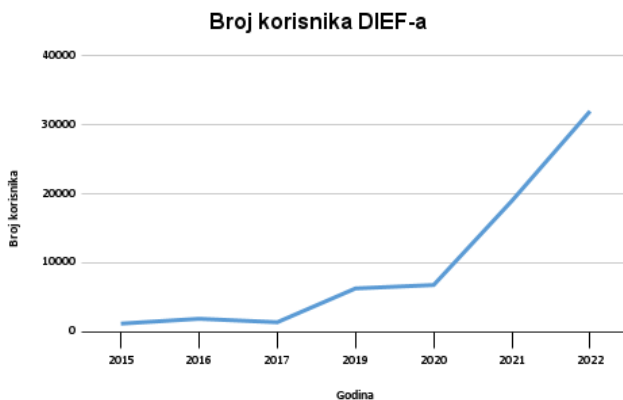
⁴⁰ Kuzman Šlogar, "Hrvatska nematerijalna kultura online," str. 363.

⁴¹ *Nacionalni plan razvoja arhivske djelatnosti za razdoblje 2020.-2025.*, Zagreb, studeni 2019., pristupljeno 27. kolovoza 2023., <https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Nacionalni%20plan%20razvoja%20arhivske%20djelatnosti%202020.-%202025..pdf>.

⁴² O toj je međuinstitucionalnoj suradnji usp. Koraljka Kuzman Šlogar i Nuša Hauser, "Digitalizacija etnografske i folklorne građe iz Istre: primjer međuinstitucionalne suradnje," u *Arhivi, knjižnice, muzeji: Mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture*: 18, ur. Alisa Martek (Zagreb: Hrvatsko arhivističko društvo, 2015), str. 166-179.

(2020.-2023.) pod vodstvom Ministarstva kulture,⁴³ kao i u projektu razvoja portala *Znameniti.hr*.⁴⁴ Za razliku od ranije spomenutih suradničkih projekata u okviru kojih je digitalna kopija gradiva pohranjena u institucije koje su pristupačnije korisnicima povezanim s pojedinim lokalitetima, potonja dva portala predstavljaju virtualna čvorišta koja otvaraju nova “vrata” za pristup gradivu svim korisnicima, neovisno o lokaciji na kojoj se nalaze. Suradnja na razvoju takvih suradničkih platformi osigurava daljnju diseminaciju informacija o gradivu u vlasništvu IEF-a, odnosno predstavlja još jedan vid njegove popularizacije.

Projekti digitalizacije najčešće su rezultati prijave na razne javne natječaje, ponajprije one Ministarstva kulture, ali i raznih drugih institucija, zatim suradnji s drugim baštinskim ustanovama te pomnih planova za korištenje skromnih vlastitih sredstava. Financijska ograničenost produljuje digitalizaciju i diseminaciju gradiva, pa je tako u mrežnom repozitoriju trenutačno pohranjen samo dio cjelokupnoga gradiva, no vidljivi su metapodatci svih evidentiranih jedinica gradiva pohranjenih u odjelu dokumentacije, što vanjskim korisnicima omogućuje pristup cijelomu njezinu fondu. *Grafikon 2* prikazuje drastičan porast broja korisnika mrežnoga repozitorija od 2015. do 2022. godine.

*Grafikon 2. Statistika korisnika 2015.-2022.*⁴⁵

⁴³ Cilj projekta *e-Kultura* bio je uspostava jedinstvenoga, središnjega sustava za pohranu, pristup, agregaciju i pretraživanje gradiva. Taj sustav obuhvaća velik broj institucija koje posjeduju gradivo povezano s kulturnim nasljedom. U sklopu toga projekta do sada je digitalizirano 280 magnetofonskih vrpca iz Odjela dokumentacije IEF-a.

⁴⁴ Portal *Znameniti.hr* okuplja institucije repozitoriji kojih su izgrađeni na kompatibilnim digitalnim sustavima, a u svojem vlasništvu imaju gradivo u vezi s osobama koje su ostavile trag u Hrvatskoj. Usp. Koraljka Kuzman Šlogar i Vlatka Lemić, “Tematski portali *Znameniti.hr* i *Eminentpeople.eu*: Izazovi i perspektive virtualnog umrežavanja digitalnih repozitorija,” *Studia Lexicographica* 13, br. 24 (2019): str. 173-189.

⁴⁵ Godine 2018. nije evidentiran broj korisnika zbog radova povezanih s nadogradnjom digitalnoga repozitorija.

Već je spomenuto kako se otvaranjem pristupa digitalnomu repozitoriju smanjio broj evidentiranih korisnika koji se javljaju s upitima putem e-pošte ili telefona, što je razvidno i iz *Grafa 1* ranije u članku. Također se primjećuje izrazita razlika u broju korisnika repozitorija i onih koji slijede druge komunikacijske kanale kako bi došli do informacija o gradivu. Primjerice, u 2022. godini već do 20. listopada zabilježeno više od 32.000 korisnika na stranicama repozitorija, a do toga je datuma telefonski ili e-poštom odjel dokumentacije kontaktiralo ili fizički posjetilo tek 30-ak korisnika.

4. Društvene mreže u službi razvoja publike

U posljednje vrijeme unutar AKM zajednice nastaje sve više projekata i inicijativa koje svojim aktivnostima pridonose širenju sada već afirmirane ideje za poticanje oblikovanja strategija s ciljem razvoja publike. Koncept razvoja publike u kontekstu arhiva podrazumijeva redefiniranje publike u mrežnom i fizičkom okružju, istraživanje korisnika kako bi bio dobiven uvid u sudjelovanje publike u digitalno posredovanom kulturnom nasljeđu, ali i u fizičku posjećenost arhiva. Takva istraživanja često se provode metodama intervjuja, studija slučaja, anketama i slično. Na koncu podrazumijeva i aktivnosti kojima je cilj popularizirati gradivo, odnosno učiniti ga što vidljivijim i dostupnijim tim istim postojećim, ali i novim korisnicima.

Kako bi se uopće došlo do faze u kojoj se aktivno radi na približavanju arhivskoga gradiva široj publici, a osobito korisnicima kojima je ono manje dostupno, valja proći one korake koji podrazumijevaju dodatnu edukaciju baštinskih stručnjaka te njihovo međusobno umrežavanje. Na taj će se način efikasnije definirati jedinstvene prepreke i problemi u smislu dostupnosti i zainteresiranosti ciljanih korisnika, kao i konkretni ciljevi te će se naposljetku pokušati iznaći zajedničko rješenje. Srodne aktivnosti provode se u sklopu raznih projekata putem stručnih seminara i radionica, edukativnih publikacija, izložbi i slično. Od velike je važnosti, dakle, da stručnjaci iz AKM zajednice osvijeste činjenicu kako su njihove institucije zaista institucije svih građana. Stoga, ne samo da moraju biti dostupne svim korisnicima, nego i njihovi zaposlenici samoinicijativno moraju uložiti trud kako bi te korisnike privukli. »‘Ključ’ je otvoriti arhive. Doista otvoriti i uložiti stvarni napor u cilju uklanjanja barijera između kulturnog mjesta i marginalnih skupina. Moramo koristiti arhive, iako se to čini teškim, usprkos njihovoj rubnoj ulozi među zajednicama u nedavnoj prošlosti, posežući za mudrim spojem znanstvenih aktivnosti, zaštite gradiva i aktivne uloge u njihovoj zajednici.«⁴⁶

⁴⁶ “Edukacijski materijal za razvoj publike CREARCH projektnog tima,” u *Razvoj publike: Priručnik za edukaciju arhivista i baštinskih stručnjaka 1*, ur. Vlatka Lemić i Tamara Štefanac (Zagreb: ICARUS Hrvatska, 2021), str. 16.

Neki od suvremenih načina na koje se arhivsko gradivo može prezentirati u digitalnom okruženju svakako su digitalno pripovijedanje, digitalne platforme poput Topoteke,⁴⁷ virtualne izložbe, razne didaktičke igre, društvene mreže i slično. Društvene mreže danas su jedan od bitnijih alata za razvoj publike u AKM zajednici. Prema Jenny Kidd tri su ključna organizacijska okvira za aktivnosti na društvenim mrežama: marketing, uključivanje i suradnja.⁴⁸ Uz tiskane publikacije, *newslettere* (glasila i okružnice) i vijesti na mrežnim stranicama institucija, društvene mreže pokazale su se vrlo korisnima u brzom i sažetom prenošenju informacija o radu i aktivnostima AKM institucija. Takva je promocija jeftinija i vidljivija ne samo postojećim nego i potencijalno novim korisnicima. Navedenom vrstom marketinga na svojevrsan se način provodi i brendiranje same institucije te joj se daje prepoznatljivo lice. Objave na društvenim mrežama također bi trebale potaknuti korisnike na uključivanje u komunikaciju, što bi svakako pomoglo u izgradnji i održavanju interesnih zajednica oko pojedine institucije. S obzirom na poželjnost učestaloga konzultiranja AKM institucija sa zajednicom, društvene mreže također bi trebale omogućiti korisnicima da sudjeluju u stvaranju narativa o gradivu koji su potencijalno autentičniji i kompleksniji. Upravo se u kontekstu odjela dokumentacije IEF-a i gradiva posvećenoga kulturnomu nasljeđu i folkloru, posebice individualnim pričama aktera iz svakodnevice, ta vrsta obogaćenja narativa komunikacijom putem društvenih mreža intenzivno njeguje i razvija.

Jedan od projekata posvećenih razvoju nove publike i kreativnoj interpretaciji arhivskih izvora nastao je 2018. godine u sklopu projekta Kreativne Europe pod nazivom *CREARCH – CReative European ARCHives as innovative cultural hubs*.⁴⁹ Udruga ICARUS Hrvatska, jedan od partnera na projektu, 2020. godine organizirala je radionicu *Razvoj publike*, u okviru koje je odjel dokumentacije Instituta za etnologiju i folkloristiku otvorio svoje profile na društvenim mrežama. Cilj otvaranja tih profila bio je diseminacija informacija o gradivu pohranjenom u odjelu dokumentacije i upoznavanje korisnika s aktivnostima njezinih djelatnika, odnosno unaprjeđenje komunikacije u obama smjerovima te poticanje na korištenje digitalnih baza podataka koje su u otvorenom pristupu. Jedan od ključnih razloga za pokretanje te inicijative, uz navedeno, svakako je demistifikacija arhiva i institucija srodnih arhivima te razbijanje još uvijek raširenoga nepovjerenja i predrasuda zajednice prema tradicionalnim baštinskim ustanovama.

⁴⁷ Topoteka je mrežni arhiv koji se vodi u lokalnim jedinicama. To je regionalni povijesni referentni izvor, koji se usredotočuje na očuvanje povijesnoga gradiva koje se čuva u privatnim rukama te ga čini vidljivim javnosti. Usp. *Topoteka naše uspomene*, pristupljeno 27. kolovoza 2023., <https://www.topothek.at/hr/>.

⁴⁸ Jenny Kidd, "Enacting engagement online: Framing social media use for the museum," *Information, Technology and People* 24, br. 1 (2011): str. 64-77.

⁴⁹ "Project," *Creative European ARCHives*, pristupljeno 27. kolovoza 2023., <https://www.cresearch-project.eu/project>.

Profili su otvoreni na platformama Facebook⁵⁰ i Instagram.⁵¹ Navedene su društvene mreže odabrane s obzirom na to da je sadržaj objava odjela dokumentacije većinom vizualnoga karaktera. Tehnička karakteristika koja omogućuje istovremenu objavu istoga sadržaja na objema platformama pokazala se je vrlo korisnom u privlačenju većega broja korisnika, ali i u kontekstu uštede vremena koje se troši na održavanje profila na društvenim mrežama. Nadalje, sadržaj koji nije primarno vizualnoga tipa redovito se prilagođava značajkama pojedine društvene mreže, pa se tako na Facebooku odjela dokumentacije osim gradiva iz fundusa (fotografije, video i audiomaterijali)⁵² objavljuju i najave odabranih događaja, poput skupova, radionica ili izložbi suradničkih institucija, a na Instagramu se takve najave uvrštavaju među “priče” (engl. *story*). Vrlo su česte objave raznih stručnih poslova djelatnika odjela dokumentacije, poput presnimavanja i drugih vrsta digitalizacije gradiva, videosnimanja raznih događaja i sl. Takve objave pratitelji posebno dobro prihvaćaju, a cilj im je upravo rasvijetliti protokol i sadržaje rada u arhivu te potaknuti korisnike na komunikaciju s osobljem i na pregled arhivskoga gradiva. Uz spomenuto, objave su nerijetko posvećene obilježavanju važnih obljetnica ili blagdana, a u tom se smislu redovito bira prikladno gradivo iz fundusa koje su znanstvenici IEF-a prikupili u sklopu svojih istraživanja. Svijest o nužnosti umrežavanja radi vidljivosti institucije i gradiva na koncu se očituje i u intenzivnom uzajamnom praćenju profila ostalih srodnih institucija, kao i u interakciji lajkovima, komentarima i dijeljenjem njihovih objava.

Kontinuitet objavljivanja neophodan je kako bi se održala konzistencija koncepta, pa i broj pratitelja. S obzirom na to da je riječ o odjelu Instituta za etnologiju i folkloristiku, gradivo je tematski ograničeno, a objave se nastoje prikazati na autentičan način. U tom je od izrazite pomoći i lak pristup znanstvenicima s IEF-a. S obzirom na to da je virtualno okruženje izrazito participativnoga karaktera, društvene mreže ne mogu ispunjavati svoje funkcije ako se ne održava stalna i ravnopravna komunikacija sa zajednicom. Ekonomskim rječnikom, redovita i kvalitetna ponuda generira veliku potražnju. Na tom tragu, po uzoru na novonastale oblike participativnih arhiva zajednice te *crowdsourcing* modela,⁵³ osoblje odjela dokumentacije također potiče uključivanje korisnika u vlastiti rad.

⁵⁰ “Dokumentacija Instituta za etnologiju i folkloristiku,” *Facebook*, pristupljeno 27. kolovoza 2023., <https://www.facebook.com/dokumentacijaief>.

⁵¹ “IEF_Dokumentacija,” *Instagram*, pristupljeno 27. kolovoza 2023., https://www.instagram.com/ief_dokumentacija/.

⁵² Na profilima društvenih mreža Odjela dokumentacije često se objavljuje prigodni sadržaj ovisno o dobu godine i blagdanima, poput Martinja, Božića, Ivanja i dr. Također se objavljuje rijetko i nedigitalizirano gradivo, poput fotografija, dijapozitiva i negativa, koji se u takvim slučajevima digitaliziraju samo u svrhu objave na društvenim mrežama, pa se potom pohranjuje i digitalna verzija.

⁵³ Usp. Andresen i Huvila, “Perceptions and implications,” str. 185-206; Chiara Bonacchi i dr., “Participation in heritage crowdsourcing,” *Museum Management and Curatorship* 34, br. 2 (2019): str. 166-182.

Stoga se često događa da se na temelju korisničkih komentara provode prepravci i dodaju informacije o nekom gradivu u dokumentacijske baze podataka. Nadalje, pratitelji putem društvenih mreža u komentarima, ali češće putem privatnoga pretinca (engl. *inbox*) preporučuju, pa i zahtijevaju objavu specifičnih tema ili konkretnih jedinica gradiva. Time se ujedno oprimjeruje gore spomenuta komponenta otvorenosti i prožimanja s istraživanom zajednicom koja se nalazi među načelima djelovanja IEF-a, ali i prihvaćanje promjene paradigme prema kojoj arhivist više nije samo posrednik između gradiva i korisnika, nego i mentor, stručni savjetnik ili čak, zajedno s korisnikom, sukreator novoga narativa o gradivu. Ipak valja istaknuti kako je konzistenciju objava i komunikacije koja bi dovela do snažnije transformacije paradigme prilično teško održavati s obzirom na to da odjel dokumentacije nema osigurana namjenska financijska sredstva za održavanje profila na društvenim mrežama i slične poslove.

Kako bi se stekao uvid u zadovoljstvo i želje pratitelja na društvenim mrežama, potrebno je provesti različite vrste istraživanja. Takva istraživanja mogu uključivati intervjue, studije slučaja, promatranje korisnika, fokus-grupe, ankete i slično. No, u čemu zapravo pomaže istraživanje korisnika? Rob Houser, stručnjak za upravljanje proizvodima i razvoj personaliziranoga iskustva korisnika ističe: »Za dobrobit naših korisnika, prije svega želimo bolje razumjeti njihove interese i potrebe, želimo pokazati da poštujemo njihovu uključenost u samo istraživanje korisnika tako da podijelimo i ponovno koristimo prikupljene podatke te da ih pozovemo da nam daju i svoje uvide u rezultate.«⁵⁴

U sklopu ovdje provedenoga istraživanja pratitelja na društvenim mrežama načinjena je anketa⁵⁵ od 24 pitanja o dojmovima, zadovoljstvu profilima odjela dokumentacije na Facebooku i Instagramu, motivaciji za praćenje i slično. Anketu je popunilo 40 pratitelja Facebook i Instagram profila. Među pitanjima našla su se i ona koja se odnose na vidljivost i uporabljivost (engl. *usability*) same institucije, tj. gradiva koju čuva, pa su se tako tom anketom saznale ne samo informacije o uspješnosti profila na društvenim mrežama nego i rada samoga odjela dokumentacije. Naposljetku, dobiveni su podatci o tom jesu li i kako su profili odjela dokumentacije na društvenim mrežama utjecali na formiranje i razvoj njegove publike.

Rezultati ankete pokazali su da je većina pratitelja na društvenim mrežama (55% anketiranih) u dobi od 31 do 45 godina. Takav je rezultat bio očekivan

⁵⁴ Rob Houser, Why we should archive, share, and analyze information about users," *Technical Communication* 48, br. 2 (2001): str. 176-181. Prevela Antonia Hladilo Duspara.

⁵⁵ "Društvene mreže - Dokumentacija IEF-a," *Docs. google.com*, pristupljeno 27. kolovoza 2023., https://docs.google.com/forms/d/1mSK9AaoID3wQYDVudI6_Gkc4UDmBSRsO2fYkzRSXEg0/viewform?edit_requested=true&fbclid=IwAR3Yc-kLzSolzqwWFSQIc7c4k6CAprz1r-JQMBKnc0EzfugFcZVgUDpUVpI.

s obzirom na statističke pokazatelje o starosnoj dobi korisnika društvenih mreža,⁵⁶ a potom i na temu kojom se IEF bavi i koja se prezentira putem društvenih mreža. Mlađa populacija uglavnom nije korisnica takvoga sadržaja, a starija populacija nije dovoljno prisutna u virtualnom okruženju, pogotovo kada je u pitanju Instagram. Također se je saznalo da samo polovica pratitelja posjeduje visoku stručnu spremu (56,4%). Navedeni podatak ukazuje na to da su, iako je riječ o znanstvenoj ustanovi, korisnici prilično raznoliki, ne samo s obzirom na obrazovanje nego i na zaposlenje, odnosno poslovne i privatne interese. Tako su na anketno pitanje “Ima li Vaše obrazovanje/zaposlenje nekakve veze s našom građom?” pristigli vrlo šaroliki odgovori. Dio korisnika čine diplomirani etnolozi, neki su članovi KUD-ova, neki studenti etnologije, a velik broj pratitelja (36,8%) profesionalno nema nikakve poveznice s radom IEF-a, nego je isključivo zainteresiran za teme koje odjel dokumentacije predstavlja putem društvenih mreža. Taj je podatak ključan za ovo istraživanje upravo zbog toga što ukazuje na uspješnost procesa razvoja publike putem društvenih mreža. Potonja grupa pratitelja zacijelo ne bi postojala da nema profila na društvenim mrežama. Pitanje je tek hoće li ili jesu li već ti pratitelji postali i korisnici odjela dokumentacije. Jesu li samim uvidom u gradivo koje je objavljeno na društvenim mrežama već postali korisnici ili se korištenje još uvijek definira fizičkim dolaskom u institutske prostorije te pretraživanjem mrežne baza podataka i repozitorija? Slične dileme javile su se i u prethodnom poglavlju prilikom izbora podataka za statističku analizu korisnika. Pa kako se onda u definiciju korisnika uklapaju društvene mreže?

Prilikom istraživanja korisnika u AKM zajednicama često se raspravlja o sudjelovanju istih u stvaranju gradiva te se samim time redefiniiraju termini korisnika i stvaratelja. U studijama koje se bave analizom društvenih mreža najčešće se piše o važnosti njihova korištenje u marketinške svrhe. U novije vrijeme svakako se prepoznaje korist društvenih mreža pri uključivanju korisnika u djelovanje institucije i stvaranje njezinih sadržaja. No, u ovom radu želimo istaknuti da društvene mreže nisu važne samo za promociju, diseminaciju i umrežavanje, nego da, slijedom već spomenutoga uključivanja,⁵⁷ one predstavljaju jedno sasvim novo okružje. U tom okružju javljaju se pojedinci koji se transformiraju iz pasivnih pratitelja u neki novi, suvremeni tip korisnika institucija unutar AKM zajednice.

⁵⁶ “Distribution of Facebook users in Croatia as of July 2021, by age group and gender,” *Statista*, pristupljeno 11. travnja 2023., <https://www.statista.com/statistics/1029713/facebook-users-croatia-age-gender/#statisticContainer>.

⁵⁷ Usp. Bente Jensen, “Instagram as cultural heritage: User participation, historical documentation, and curating in Museums and archives through social media,” u *2013 Digital Heritage International Congress (DigitalHeritage)*, ur. Alonzo C. Addison et al. (Marseille: IEEE, 2013), str. 311-314; Chern Li Liew, “Participatory cultural heritage: A tale of two institutions’ use of social media,” *D-Lib Magazine* 20, br. 3-4 (2014), pristupljeno 26. listopada 2022., <http://dlib.org/dlib/march14/liew/03liew.print.html>; Nina Simon, *The Participatory Museum* (Santa Cruz: Museum 2.0, 2010).

O takvom zaključku svjedoče i rezultati provedene ankete, koji ukazuju na to da je za odjel dokumentacije IEF-a većina pratitelja (40%) saznala upravo putem Instagrama. Stoga se može zaključiti da su potonji pratitelji, uvjetno rečeno korisnici, izvorno nastali u virtualnom okruženju (razlikuju se od “starih” korisnika koji su naknadno “zapratali” odjel dokumentacije na društvenim mrežama). Naravno, valja imati na umu da se taj podatak odnosi isključivo na pratitelje koji su ispunili anketu te da je anketa podijeljena upravo putem društvenih mreža. Ti isti pratitelji za društvene mreže uglavnom su saznali posredstvom profila poznanika (43,2%), a ostali su postali pratitelji nakon događaja ili izlaganja na kojima je predstavljen odjel dokumentacije i, usput, njegovi profili, zatim nakon što su u prostorijama odjela dokumentacije IEF-a vidjeli natpise s korisničkim imenom Facebook i Instagram profila, a neki su i samostalno potražili profile odjela dokumentacije.

Rezultati ankete također su pružili uvid u dojmove pratitelja o sadržaju koji se objavljuje. Prije svega, pokazalo se je da je najpoželjnije fotografsko gradivo. Pokazalo se je i da je većina pratitelja (79,5%) među objavama vidjela nešto što ih je iznenadilo i postojanja čega prethodno nije bila svjesna, što ide u prilog trudu odjela dokumentacije da pomno probere i na autentičan način prikaže gradivo koje čuva. Nadalje, 15,4% pratitelja uglavnom je upoznato s gradivom odjela dokumentacije (vjerojatno je riječ o “starim” korisnicima koji su već spomenuti). Na pitanje “Koliko često lajkate i/ili komentirate neku objavu?” 56,4% pratitelja odgovorilo je “često”, što je istodobno dobar rezultat i poticaj administratorima, odnosno proširenomu shvaćanju stručnoga osoblja kao savjetnika, sustvaratelja i mentora da rade na daljnjem poboljšanju komunikacije s pratiteljima i transformiranju istih u korisnike odjela dokumentacije kao specijaliziranoga arhiva otvorenoga široj zajednici.

Među posljednjim točkama ankete pratitelji su pitani jesu li putem društvenih mreža odjela dokumentacije saznali nešto novo o kulturnom nasljeđu, te je čak 90% ispitanika odgovorilo potvrdno. Takvi rezultati doista su ohrabrujući s obzirom na svojevrstan eksperimentalni pristup, tj. novinu i neuvriježenost modela komunikacije stručnoga osoblja arhiva s pratiteljima, odnosno korisnicima putem društvenih mreža. Na pitanje o tom smatraju li ispitanici da bi AKM institucije trebale imati profile na društvenim mrežama bilo je čak 97,5% potvrdnih odgovora. Na samom kraju ankete ostavljeno je mjesto za komentare, kritike i sugestije. Komentari su, uz puno pohvala, uključivali prijedloge za održavanje otvorenih vrata IEF-a, suradnje sa školama, pomoć pri razradi strategija kreiranja sadržaja pomoću *storytellinga*, intenzivniji rad na digitalizaciji gradiva, zatim zahtjeve za istančaniju izradu vizualnoga identiteta profila uz konkretne smjernice te zahtjeve za češćim objavama.

5. Zaključak

Kao što se navodi u Obrascu reakreditacije rada Instituta za etnologiju i folkloristiku iz 2013. godine, snage IEF-a upravo su vidljive u interdisciplinarnosti, otvorenosti i originalnosti pristupa temama, idejama i metodologijama, slobodi djelovanja s obzirom na prostor, vrijeme i javne nastupe, autonomiji znanstvene proizvodnje od terenskih istraživanja do konačnih rezultata, pa i u međuljudskim odnosima, kritičkoj tradiciji, demokratičnosti, javnom djelovanju i poticanju promjena, kontaktima i vanjskoj suradnji i sl.⁵⁸ Priroda znanstvenih disciplina, točnije grana folkloristike, a posebice etnologije i kulturne antropologije, pretpostavlja proučavanje lokalnih i širih zajednica, uopće ljudi i svijeta, pri čemu se znanstvenik nerijetko mora asimilirati u zajednicu koju istražuje kako bi je detaljnije proučio, odnosno spoznao neke njezine implicitne, objektivnim znanstvenim mjerilima nevidljive karakteristike. Takvo pretapanje subjektivne i objektivne pozicije, istraživača kao promatrača i istraživača kao sudionika u zajednici te materijalnoga svjedočanstva i nematerijalnoga kulturnoga nasljeđa podjednako se prenosi na dokumentiranje cijeloga postupka istraživanja, kao i na daljnju obradu i (re)prezentaciju dokumentarnoga gradiva. U tom je smislu neophodno prilagoditi smjernice za rad arhivskih institucija specifičnoj slici odjela dokumentacije Instituta za etnologiju i folkloristiku i srodnih dokumentacija ili specijaliziranih arhiva i knjižnica. Proučavanje etnološke, kulturno-antropološke ili druge teme bliske radu IEF-a u ovom slučaju ne prestaje koncem istraživanja samih znanstvenika, objavom rezultata i pohranom gradiva u arhiv ili repozitorij. Povezanost gradiva s neprestanim društvenim mijenama, neminovno fluidnom tradicijom, običajima, ritualima i životnim zajednicama nalaže to da gradivo mora biti i uglavnom spontano jest u kontinuiranoj interakciji sa zajednicom, to jest s onom grupom ljudi koju u ovom radu nazivamo vanjskim korisnicima, pa i s pratiteljima na društvenim mrežama. Upravo se u interakciji osigurava relevantnost i opstojnost gradiva unutar promjena znanstvenih i društvenih paradigmi, a taj proces podrazumijeva ne samo cikličko obnavljanje sjećanja na postojanje gradiva nego i njegovu kritičku interpretaciju te nadopunu i korekciju metapodataka. Stoga je jasno kako arhivist ili, u ovom slučaju, dokumentalist mora nadići funkciju pukoga posrednika između osobe i objekta potraživanja te i sâm obogatiti svoje stručno znanje znanstvenim uvidima i kontekstualizacijom gradiva, odnosno njegova sadržaja.

Kompleksnost takve personalizacije pristupa prije svega se očituje u raznolikosti profila korisnika te u načinima na koji upućuju zahtjeve i ostvaruju komunikaciju s djelatnicima odjela dokumentacije, kao što se je pokazalo u statističkim analizama unutar 2., 3. i 4. poglavlja. Iako su se u radu pokazali trendovi u broju

⁵⁸ Pismohrana IEF-a, Obrazac za izradu samoanalize u postupku reakreditacije znanstvenih organizacija, KLASA: 640-02/12-02/0002, URBROJ: 355-02-05-13-4 Zagreb, 13. ožujka 2013. godine.

zahtjeva, profila korisnika i načina na koji ostvaruju komunikaciju s djelatnicima odjela dokumentacije, detaljnija razrada pitanja koje sve kategorije pojedinaca i skupina potpadaju pod korisnike, gdje je granica između korisnika i pratitelja na društvenim mrežama i kako se ta transformacija uopće odvija ostaje otvorenom za neko daljnje istraživanje. Naime, razvoj društvenih mreža evidentan je te sve više institucija i arhiva na njima otvara svoje profile. No, obuhvatnijega kvalitativnoga i kvantitativnoga istraživanja o utjecaju društvenih mreža na rad pojedinih arhiva i dokumentacija zasad nema.

S obzirom na navedene opaske o načelima rada Instituta za etnologiju i folkloristiku, kao i o iznimno složenoj dinamici odnosa prema korisnicima i njihovoj klasifikaciji, uputno je zaključiti kako fleksibilnoj i inkluzivnoj metodologiji odjela dokumentacije i u ovom trenutku pristaje pozicija nevezanosti za formalno-pravne okvire specijaliziranih arhivskih institucija.⁵⁹ Na to se nadovezuje činjenica da odjel dokumentacije u sadašnjem ili bar srodnom obliku postoji i uspješno djeluje već više od pola stoljeća, mnogo prije stupanja na snagu aktualnih zakona o specijaliziranim arhivima. Sukladno znanstvenoistraživačkom karakteru IEF-a te disciplinama i temama za koje je specijaliziran, odjel dokumentacije oduvijek je radije zapošljavao stručnjake iz domene etnologije, folkloristike, kulturne antropologije i slično nego arhiviste i druge stručnjake iz polja informacijskih i komunikacijskih znanosti. Upravo se sposobnost preferiranih kategorija prošlih, sadašnjih i potencijalnih budućih djelatnika odjela dokumentacije da sudjeluju u oživotvorenju gradiva, pa i nadgledaju ili upravljaju smjer njegova "života", uz relativno fleksibilne pristupe njegovoj prezentaciji i diseminaciji, pokazala kao temeljni kriterij za dugotrajno i kvalitetno funkcioniranje odjela dokumentacije Instituta za etnologiju i folkloristiku.

POPIS IZVORA

Arhivsko gradivo

Institut za etnologiju i folkloristiku

Odjel dokumentacije

Evidencija korisnika IEF-a 1960.-2021.

⁵⁹ Za sada stoga ne postoji potreba za službenim osnivanjem specijaliziranoga arhiva pri Institutu za etnologiju i folkloristiku, iako se ta mogućnost kontinuirano promišlja i propituje. Ipak valja naglasiti i to da IEF trenutačno ne ispunjava sve formalne uvjete za službeno osnivanje specijaliziranoga arhiva (smještaj, oprema, zaštita i obrada arhivskoga gradiva, broj i struktura stručnoga osoblja). Ako u budućnosti budu ispunjeni potrebni uvjeti ili se ukaže potreba za osnutkom specijaliziranoga arhiva, svakako će biti pokrenut službeni postupak.

Pismohrana (dalje: Pismohrana IEF-a).

Matična knjiga zaposlenika IEF-a.

Obrazac za izradu samoanalize u postupku reakreditacije znanstvenih organizacija. KLASA: 640-02/12-02/0002, URBROJ: 355-02-05-13-4. Zagreb, 13. ožujka 2013. godine.

Literatura

Andresen, Herbjørn, Isto Huvila. "Perceptions and implications of user participation and engagement in libraries, archives and museums." U *Libraries, Archives and Museums as Democratic Spaces in a Digital Age*, ur. Ragnar Audunson et al., str. 185-206. Berlin: De Gruyter Saur, 2020.

"Arhivska djelatnost – osnivanje specijaliziranih i privatnih arhiva." Ministarstvo kulture i medija. Pristupljeno 17. travnja 2023. <https://min-kulture.gov.hr/pristup-informacijama-16/e-postupak-ishodjenja-odobrenja-za-obavljanje-usluzne-djelatnosti-u-podrucju-kulture/arhivska-djelatnost-osnivanje-specijaliziranih-i-privatnih-arhiva/14143>.

"Bezić Jerko." *Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti*. Pristupljeno 27. kolovoza 2022. <https://www.info.hazu.hr/clanovi/bezic-jerko/>.

Bonacchi, Chiara, Andrew Bevan, Adi Keinan-Schoonbaert, Daniel Pett, Jennifer Wexler. "Participation in heritage crowdsourcing." *Museum Management and Curatorship* 34, br. 2 (2019): str. 166-182.

Budin, Leo, Vlatko Silobrčić, Gvozden Flego, Mislav Grgić, Diana Šimić, Jadranka Stojanovski, Ivana Hebrang Grgić, Iva Melinščak-Zlodi, Marijana Glavica, Dobrica Pavlinušić, Predrag Pale, Jadranka Lisek, Marija Furdek, Tea Zvacnik. "Hrvatska deklaracija o otvorenom pristupu." *Fakultet elektrotehnike i računarstva*, listopad 2012. Pristupljeno 27. kolovoza 2023. <https://www.fer.unizg.hr/oa2012/deklaracija#>.

Currents of Archival Thinking, ur. Heather MacNeil i Terry Eastwood. Santa Barbara: Libraries Unlimited, 2017.

Deranja Crnokić, Anuška. "Nastanak Registra kulturnih dobara – povijest i sadašnjost inventariziranja kulturne baštine u Hrvatskoj." *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 37-38 (2013-2014): str. 25-38.

"Distribution of Facebook users in Croatia as of July 2021, by age group and gender." *Statista*. Pristupljeno 11. travnja 2023. <https://www.statista.com/statistics/1029713/facebook-users-croatia-age-gender/#statisticContainer>.

“Dokumentacija Instituta za etnologiju i folkloristiku.” *Facebook*. Pristupljeno 27. kolovoza 2023. <https://www.facebook.com/dokumentacijaief>.

“Društvene mreže - Dokumentacija IEF-a.” *Docs. google.com*. Pristupljeno 27. kolovoza 2023. https://docs.google.com/forms/d/1mSK9AaoID3w-QYD-VudI6_Gkc4UDmBSRsO2fYkzRSXEg0/viewform?edit_requested=true&fbclid=IwAR3Yc-kLzSolzwqWFsQIc7c4k6CAprz1rJQMBKnzc0Ezfu-gFcZVgUDpUVpI.

“Edukacijski materijal za razvoj publike CREARCH projektnog tima.” U *Razvoj publike: Priručnik za edukaciju arhivista i baštinskih stručnjaka 1*, ur. Vlatka Lemić i Tamara Štefanac, str. 9-29. Zagreb: ICARUS Hrvatska, 2021.

Flinn, Andrew. “Community histories, community archives: Some opportunities and challenges.” *Journal of the Society of Archivists* 28, br. 2 (2007): str. 151-176.

Freeman, Elsie T. “In the eye of the beholder: Archives administration from the user’s point of view.” *The American Archivist* 47, br. 2 (1984): str. 111-123.

Houser, Rob. “Why we should archive, share, and analyze information about users.” *Technical Communication* 48, br. 2 (2001): str. 176-181.

“IEF_Dokumentacija.” *Instagram*. Pristupljeno 27. kolovoza 2023. https://www.instagram.com/ief_dokumentacija/.

Jensen, Bente. “Instagram as cultural heritage: User participation, historical documentation, and curating in Museums and archives through social media.” U *2013 Digital Heritage International Congress (DigitalHeritage)*, ur. Alonzo C. Addison et al., str. 311-314. Marseille: IEEE, 2013.

Kidd, Jenny. “Enacting engagement online: Framing social media use for the museum.” *Information, Technology and People* 24, br. 1 (2011): str. 64-77.

Kuzman Šlogar, Koraljka, Nuša Hauser. “Digitalizacija etnografske i folklorne građe iz Istre: primjer međuinstitucionalne suradnje.” U *Arhivi, knjižnice, muzeji: Mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture: 18*, ur. Alisa Martek, str. 166-179. Zagreb: Hrvatsko arhivističko društvo, 2015.

Kuzman Šlogar, Koraljka, Vlatka Lemić. “Tematski portali Znameniti.hr i Eminentpeople.eu: Izazovi i perspektive virtualnog umrežavanja digitalnih repozitorija.” *Studia Lexicographica* 13, br. 24 (2019): str. 173-189.

Kuzman Šlogar, Koraljka. “Digitalni repozitorij Instituta za etnologiju i folkloristiku (DIEF).” *@rhivi* 5 (2019): str. 19.

Kuzman Šlogar, Koraljka. "Hrvatska nematerijalna kultura online." U *Hrvatski iseljenički zbornik 2020*, ur. Vesna Kukavica, str. 359-369 (Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, 2019).

Liew, Chern Li. "Participatory cultural heritage: A tale of two institutions' use of social media." *D-Lib Magazine* 20, br. 3-4 (2014). Pristupljeno 26. listopada 2022., <http://dlib.org/dlib/march14/liew/03liew.print.html>.

Maras Kraljević, Josipa, Mate Rupić. "Iskustva u radu HMDCCR-a kao specijaliziranog arhiva za Domovinski rat." U *Radovi 46. savjetovanja hrvatskih arhivista: Specijalizirani arhivi i zbirke gradiva izvan arhiva*, ur. Silvija Babić, str. 7-21. Zagreb: Hrvatsko arhivističko društvo, 2012.

Marković, Jelena. "Arhiviranje života (djetinjstva) izbliza: neke refleksije o problemima pohrane i transkripcije terenskih snimki." *Etnološka tribina* 40, br. 33 (2010): str. 57-69.

Martek, Alisa. "Znanja i vještine knjižničara u specijalnim arhivskim knjižnicama na primjeru Knjižnice Hrvatskog državnog arhiva." *Arhivski vjesnik* 52 (2009): str. 171-182.

Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine. "Rješenje, Klasa: UP/I-612-08/13-06/0202, Ur. broj 532-04-01-04/12-14-2, 24. siječnja 2014." *Institut za etnologiju i folkloristiku*. Pristupljeno 27. kolovoza 2023. <https://www.ief.hr/docs/dogadjanja/Rjesenje%20MK%20-%20dokumenacija%20i%20knjiznica%20kulturno%20dobro%202014.pdf>.

Nacionalni plan razvoja arhivske djelatnosti za razdoblje 2020.-2025. Zagreb, studeni 2019. Pristupljeno 27. kolovoza 2023. <https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Nacionalni%20plan%20razvoja%20arhivske%20djelatnosti%202020.-%202025..pdf>.

"Project." *Creative European ARCHives*. Pristupljeno 27. kolovoza 2023. <https://www.cresearchproject.eu/project>.

Rajković-Vitez, Zorica. "O djelatnostima Instituta za etnologiju i folkloristiku od 1989. do 1993. godine." *Narodna umjetnost* 31, br. 1 (1994): str. 325-330.

Rihtman-Auguštin, Dunja. "Trideset pet godina rada Zavoda za istraživanje folklor." *Narodna umjetnost* 21, br. 1 (1984): str. 11-29.

Simon, Nina. *The Participatory Museum*. Santa Cruz: Museum 2.0, 2010.

Tadin, Ornata. "Specijalizirani arhivi." *Arhivski vjesnik* 44 (2001): str. 43-51.

Topoteka naše uspomene. Pristupljeno 27. kolovoza 2023. <https://www.topothek.at/hr/>.

Vitez, Zorica. "Uz pedesetu obljetnicu Instituta za etnologiju i folkloristiku." *Narodna umjetnost* 35, br. 2 (1998): str. 7-19.

Wisniewska-Drewniak, Magdalena. "Archival appraisal in community archives". U *Urkunden, Archive, Kontexte*, ur. Magdalena Wiśniewska-Drewniak i Katarzyna Peplowska, str. 197-210. Göttingen: V&R unipress, 2022.

Summary

ARCHIVES AND USERS: A CASE STUDY OF THE SPECIAL COLLECTION OF ETHNOGRAPHIC MATERIALS OF THE INSTITUTE OF ETHNOLOGY AND FOLKLORE RESEARCH IN ZAGREB

In addition to central institutions such as state archives, many other types of archives that are covered by archival legislation have recently been increasingly promoted and developed, such as private archives and special collections of individual institutions, community archives, etc. However, the fact is that due to various obstacles many such places are not officially registered in the mentioned categories, even though they correspond to them in terms of character and activity. Such archives, whether they are registered or only operate nominally in one of the legislative frameworks, often differ from state archives in the priorities according to which they define their methodology. For example, many adapt the methodology of describing archival records and working with users in accordance with the logic and dynamics of the environment in which they exist. In addition, in such places, the roles of the creator and owner of the material are mostly intertwined.

Historically speaking, special collection departments were more focused on internal users, often also the creators of the materials, than on external users – individuals, groups, institutions or associations. However, in the last few decades, the number of external users of private and special, especially research archives, has been increasing, which is why it was necessary to re-examine the dynamics of the archival staff's relationship with all types of users and propose certain improvements.

In the context of contemporary digital technologies and social networks, special librarians and archivists in special collections get to know users more and more thoroughly and readily respond to their specific requests. Furthermore, they also try to gather potentially interested individuals and groups, thus creating new communities of users. In any case, the appreciation of the implicit knowledge of users is valuable as a pledge in the process of ending the binary opposition of business and research value of archives. This is most visible in the example of community archives, which rely very directly on small stories.

The analysis of the work of the Special Collection of Ethnographic Materials of the Institute of Ethnology and Folklore Research in Zagreb, Croatia, served here as an example of those services that function as informal special research archives and were created for their needs by the parent institutions. It was at the same time an example of a special collection that takes over evaluation criteria from other specific forms of archives, such as community archives, precisely recognizing the aforementioned qualities as a bridge to a more inclusive archival activity.

The relationship between employees and users was examined through the lens of different methodologies, projects and cooperation in approaching archival records. Special emphasis was placed on the contemporary models of community involvement. Based on the review of the record lists of external users over a period of 60 years and the management of social networks, it was shown to what extent the characteristic approach to archival records and users, more precisely, their presentation and dissemination, affects the specificity of the formal and legal status of the Institute's Special Collection. The paper also concludes that social networks are not only important for promotion, dissemination and networking, but that due to the already mentioned inclusion they represent a completely new environment. Certain individuals within this environment transform from passive followers into a new, modern type of users of institutions within the GLAM (Galleries, Libraries, Archives and Museums) community.

Keywords: *special collections; research archives; users; digitization; social networks; community archives*